

XITOIY TILIDA O'ZLASHMA SO'ZLARNING TARJIMADAGI MUAMMOLARI

Husan Tugalov

Samarqand davlat chet tillari instituti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada hozirgi xitoy tili tilshunosligidagi transliteratsiya, uning vazifasi, xususiyati, tarjimada transliteratsiya ahamiyati haqida ayrim ma'lumotlar berilgan

Kalit so'zlar: Xitoy tili, tilshunoslik, tarjima, transliteratsiya (音译), o'zlashma so'zlar(外来词, 外来语, 借用语)

KIRISH

Hozirgi kunda o'zbek tilida qo'llanishda bo'lgan ilm-fan texnika yutuqlari namunalari tarjimada transliteratsiya(bir tildan ikkinchi tilga to'g'ridan to'g'ri (fonetik, orfografik, lug'aviy ma'nosini) ko'chirish) yordamida tilimizda namoyon bo'lishiga ko'plab misollar keltira olamiz. Bu hodisa tilshunoslikda, adabiyotshunoslikda ham o'z o'rniga ega, tadqiqotlar natijasi o'laroq o'z mavqeini saqlab qolayotgan tarjima turi hisoblanadi. Transliteratsiya nafaqat o'zbek tili ayniqsa, xorijiy(arab, xitoy, ingliz, nemis, yapon, rus)-baynalmilal (asosini fan va texnikaga oid so'zlar tashkil etadigan har qanday soha) qatlamda ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Xitoy tilining o'rni tibbiyot, iqtisodiyot, texnika sabab nufuzi kundan-kun oshib, xitoy tilini bilish zamon talabi darajasiga chiqmoqda. Tildan tilga tarjimalar(xitoy tilidan ingliz tiliga va undan keyin ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish) ko'plab g'alalik va noaniqliklarni keltirib chiqaradi. Shunday ekan, yetarli darajada manbalarga ega bo'lgan holda xitoy tili tilshunosligida transliteratsiya va undagi o'ziga xos xususiyatlarni o'rganishimiz uchun barcha imkoniyatlar mavjud va zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Muayyan xalq turmush tushunchalarini anglatadigan ko'pchilik xos so'zlarning ma'nolari va o'taydigan vazifalari mamlakatning o'zaro ma'daniy, ma'rifiy,iqtisodiy, siyosiy aloqalari natijasida qator xalq vakillariga, shu jumladan tarjima tili sohiblariga ham tanish bo'lib qoladiki, tarjimonlar bunday so'zlarga o'z tillarida muqobil lisoniy vositalar qidirib yurmasdan, ularni transliteratsiya yo'li bilan talqin etadilar. Transliteratsiya usulidan foydalanishning asosiy sabablaridan biri- asliyatda qo'llanilgan

milliy xususiyatli lisoniy vositalarning tarjima tilida mavjud bo'lmaganligi tufayli asliyatning milliy xususiyatini tarjima tili sohiblariga xos xususiyat bilan almashtirib qo'yish yoki tarjimani umuman bunday xususiyatidan mahrum etish kabi holatlarga yo'l qo'ymaslikdan iboratdir. Shunday qilib, transliteratsiya xalqlar turmush tushunchalarini aks ettiradigan xos so'zlarni tarjimada talqin etilishining eng samarali usullaridan bo'lib, uning yordamida asliyatning milliy xususiyatini siqiq holda talqin etiladi. ("Tarjima nazariyasi asoslari" Qudrat Musayev 75-bet)

Xitoy tilida tarjima nazariyasida transliteratsiya hodisasi ozgina farqli ya'ni "Transliteratsiya –bu xorijiy tillardagi so'zlarning fonetik shaklini to'g'ridan-to'g'ri olish orqali o'zlashtirish shaklidir" deb e'tirof etiladi.

Zhao Yuanren "Odatda bir til ikkinchi bir tildagi so'zni o'zlashtirish ya'ni ikkinchi bir til, birinchi til tarkibidagi tovushlarni yangi so'z sifatida ishlatilishga transliteratsiya deyiladi." (2002, 605-bet) deb ta'riflagan. Masalan inglizcha inspiration ya'ni ilhom so'zi, xitoycha 烟士披里纯 (AFFION IS PURE IN WEAR) bo'lib, o'zlashtirilganda nafaqat tovush o'zgarishi balki ma'no o'zgarishini ham kuzatishimiz mumkin, ya'ni qo'llanilishda asliyatiga o'xshamasligi mumkin. Buni to'g'ri va batafsil tushuntirish lozim. O'zbek tiliga tarjima jarayonida transliteratsiyani ajrata olishning ahamiyati jarayonining barcha subyektlari yaxlit bir butunlikda bugungi kun talablari asosida tashkil etish, tarjimada transliteratsiyani to'liq tushuna olish, to'g'ri talqin qilinishiga erishish oldimizda turgan muhim vazifalardandir. Keyingi yillarda yuz berayotgan o'zgarishlar jamiyat hayotining barcha sohalariga yangicha innovatsion yondashish, mavjud bilimlar, tushunchalar va munosabatlarni taraqqiyot ko'zgusi va samaradorlik mezoni bilan qayta ko'zdan kechirishni taqozo etmoqda.

NATIJARLAR

Transliteratsiya orqali olingan so'zlar transliteratsiya qilingan so'zlar deyiladi. Transliteratsiya qilingan so'zlarning ko'lami haqida gapiradigan bo'lsak, muhokama qilishning hojati yo'qdek tuyuladi, aslida unday emas. Quyidagilarning barchasi transliteratsiya qilingan so'zlar ; ;
坦克 (tank), 沙发 (sofa), 咖啡 (coffee), 咖喱 (curry), 马 (motor), 莱塞 (laser), 扑克 (poker), 休克 (shock), 克隆 (clone), 于操 (lemon), 吉Gieep), 檳榔 (pina ng), 丁克 (DINK), 巧克力 (chocolate) 吉卜赛 (Gypsy, gypsy, Gipsy, gipsy), 迪斯科 (disco), 敬斯底里 (hverin), 厄尔尼诺 (ElNino), 奥林匹克 (Olympic), 阿司匹林 (aspirin), 卡布奇诺 (Cappuccino, 奶冰咖啡), 香格里拉 (Shangri-La), 布尔什维多 (bolshhevik)

Yuqorida transliteratsiya qilingan soʻzlar quyidagi xususiyatga ega:

Har bir boʻgʻin va birikmadagi har bir soʻz mustaqil maʼnoga ega emas. Transliteratsiya soʻzma-soʻz xususiyati shundan iboratki, bitta belgining asl maʼnosi birikmada asosli semantic birikma hosil qilib, keyin umumiy maʼno hosil qila olmaydi va har bir belgi boʻgʻin belgisi vazifasini bajaradi. Har bir soʻzning har bir boʻgʻining birikishi sababi xorijiy soʻzlarning talaffuzini yozib olishdir. Har bir soʻzning har bir boʻgʻini bir butun boʻlib, chet tillaridagi soʻzdan olingan maʼnoni ifodalaydi, u xitoy tili lugʻatining tarkibiy qismi boʻlib, shakli boʻyicha xitoy tilining boʻgʻin tuzilishiga ega. U xitoycha ierogliflarda (shuningdek, xitoycha pinyin(transkripsiya) tilida ham yozilgan) yoziladi.

Xitoy ierogliflar morfema-boʻgʻinli belgilar boʻlsa-da, xitoycha ierogliflar sof boʻgʻinli belgilarga ham aylana oladi. Maxsus boʻgʻin ierogliflarini (morfema-boʻgʻinlarni) sof boʻgʻinli ierogliflarga mavhumlash vositasi hisoblanadi. Xorijiy soʻzlarni transliteratsiya qilish uchun xitoy belgilaridan boʻgʻin belgisi sifatida foydalanilganda, xitoycha ierogliflarni birlashtirib, mazmunli birikma hosil qila olmasa, xitoycha ieroglif haqiqiy boʻgʻin belgilariga aylanadi. Yaʼni, xitoycha belgilarni birlashtirib, mazmunli birikma hosil qila olmasa, bitta belgining maʼnosi yoʻqoladi. Masalan, “qum”ning oʻzi maʼnoli, “soch”ning oʻzi ham maʼnoli. Biroq, "sha" va "fa" "divan"ga qoʻshilganda, "sha" va "fa" oʻrtasida maʼnoli birikma boʻlmaydi va "sha" va "fa" ikki soʻzining asl maʼnosi ham yoʻqoladi. . "Divan"da "divan" tovush-semantik birikmaning eng kichik birligi vazifasini bajaradigan ikki boʻgʻinning bir butun boʻlgan fonetik shaklidir. OITS (Organilgan immunitet tanqisligi sindromi) ning inglizcha qisqartmasi dastlab xitoy tilida “OITS (kasallik)” deb tarjima qilingan va Singapur xitoy tilida “sevgi (kasallik)” deb tarjima qilingan (Tayvanda “OITS (kasallik)" ham bor. Toʻgʻridan-toʻgʻri maʼnoning mavjudligi til, jamiyat, tarix va boshqa jihatlarni bilishga, yaʼni oʻqish va umuman savodxonlik darajasiga ham bogʻliq.

Transliteratsiyada qoʻllanilgan soʻzlar asli maʼnoli boʻlganligi uchun odamlar koʻpincha transliteratsiyada qoʻllanilgan soʻzlarning maʼnosiga koʻra izohlaydilar yoki kengaytmasi bilan ishlatadilar. ("Late Life Zhang Shen's House", "Writer's Digest", 6-nashr, 2006 yil 29 sentyabr)

布尔什维多“Bolshevik” transliteratsiya qilingan soʻz boʻlib, unda har bir boʻgʻin mustaqil maʼnoga ega boʻlmay, transliteratsiya birikmasida har bir soʻzning asl maʼnosi yoʻq qilinadi. Aslida, aslida shunchaki yozib olingan tovushlar boʻlgan boʻgʻinlar ham “maʼnoli” boʻlib, natijada ifodalar hosil boʻladi. Masalan, 三明治 sendvich (San Mingzhi, bu yerda “uch” soʻzi butunlay transliteratsiya qilingan. Xaltadagi uchta "sendvich" deb

nomlanadi, shuning uchun ba'zi odamlar ikki qatlam non solingan sendvichni "sendvich" deb atashni, Daniya uslubidagi nonning ustiga sabzavot solinganni "sendvich" deb atashni taklif qilishadi

MUHOKAMA

Transliteratsiya qilingan so'zning haqiqiy ma'nosiga hech qanday aloqasi yo'q. Luo Changpei (1989, 29-bet)

Luo Shi fikricha, "Xitoy tilida o'zlashma transliteratsiya bilan adashdi" , "sof transliteratsiya", "tovush va ma'no" va "tovush ortiqcha ma'no" bilan yonma-yon qo'yadi. Ba'zi "Coca-Cola (Coca cola), Esperanto (Esperanto)" so'zlari ham xuddi shunday tabiat va "omonimik talqin" ga tegishli. Bir so'z bilan aytganda, tovush o'rnini bosish orqali boshqa tillardan o'zlashtirilgan so'zlarni tovush o'rnini bosish uchun ishlatiladigan so'zning ma'nosi va so'z ma'nolari birikmasining umumiy ma'nosi bo'lmasa, "tovush ma'nosi" deb hisoblab bo'lmaydi. Bunda transliteratsiya qilinyotgan so'z tovush hisobiga kirib kelayotganida unga aynan uxshash ma'no beruvchi xitoy ierogliflarini tanlay olish muhim.

So'zning chet tilidagi asl ma'nosiga hech qanday aloqasi yo'q. Shi Yuvey (2000, 105-bet) bunday so'zlarni "omonimik tarjimalar", Yang Xiyang (2003, 69-bet) esa "omonimik talqinlar" deb ataydi. "Omonim tarjima" yoki "omonimik talqin" bo'ladimi, o'zlashtirilgan so'zlarning barchasi transliteratsiya qilingan so'zlardir.

XULOSA

Transliteratsiya tilshunoslikning ayniqsa, zamonaviy tilshunoslikning asosiy tarjima uslublaridan biri hisoblanadi. O'zbek tili jahon tillari bilan birgalikda rivojlanish, ilmiy darajasini saqlay olishi uchun ham tilshunoslikda transliteratsiya doim o'rganish shuningdek, o'zlashtirishimiz lozim bo'lgan yo'nalish bo'lib, o'z dolzarbligini yo'qotmaydi. Shu sabab, bu mavzu yosh olimlarining tomonidan chuqur va mukammal o'rganilishni talab etadi. O'zlashma so'zlarni tushunish va to'g'ri talqin etish, davlatlaro munosabatlarning ijobiy hal qilinishida, xalqlar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Aslida, bunday sa'y –harakatlar o'zbek tilining sofligini saqlash, uning asl tabiatini qayta tiklashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. (Hamidulla Dadaboyev. O'zbek terminologiyasi Toshkent- 2019)

REFERENCES

- 1.S.Hashimova S.Nosirova 现代汉语语法
- 2 S.Hashimova Xitoy tilida so'z yasalishi汉语构词法

